

ОСНОВНІ ІНДИКАТОРИ РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Ерфан В.Й.
Газуда С.М.

В статті, за індикаторами продовольчої безпеки, визначено рівень самозабезпеченості основними видами продовольства, передусім на регіональному рівні. Здійснено аналіз виробництва за всіма категоріями господарств і споживання, зокрема і в розрахунку на одну особу найважливіших продуктів харчування в Україні та Закарпатській області.

Ключові слова: індикатори продовольчої безпеки, основні види продовольства, регіональний рівень, виробництво і споживання

ВСТУП

Однією з важливих складових економічної безпеки будь-якої країни є продовольча безпека. Продовольча незалежність держави забезпечується тоді, коли частка власного виробництва найважливіших продуктів харчування в щорічному загальному обсязі їх споживання становить не менше 80%. Допустимі частки імпорту в ресурсах найважливіших продовольчих товарів мають бути диференційовані залежно від можливостей їх виробництва в державі [5, с. 7]. Стратегічний виклик для України у сфері продовольчої безпеки, як вважають провідні науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України, можна сформулювати як двоєдине завдання наздогнати розвинені країни за показниками рівнів достатності й доступності харчування з одночасним зменшенням їх варіацій по соціальних групах населення для подолання продовольчої бідності.

Тенденціям та важливим аспектам продовольчого забезпечення присвячені наукові праці вчених-економістів В. К. Збарського, М. А. Лендела, Л. В., В. І. Мацибори, Молдаван, Б. Й. Пасхавера, В. П. Ситника, А. А. Чалого, Г. В. Черевка, О. В. Шубравської та ін. Однак проблеми продовольчого забезпечення через призму регіонального розвитку, досліджено недостатньо.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу продовольчого забезпечення регіону порівняно до країни в цілому, за основними індикаторами продовольчої безпеки.

Методологія дослідження включає загальнонаукові методи пізнання, а також аналітичного та порівняльного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міжнародною статистичною практикою широко використовуються два показники, що визначають мінімальний рівень продовольчої безпеки в середньому по країні [1, с. 14]: 1) енергетична цінність добового душевого раціону харчування має бути не нижчою за 2,5 тис. ккал (критерій достатності харчування); 2) витрати на продовольчі потреби мають не перевищувати 60% сімейного бюджету (критерій доступності харчування).

За енергетичною цінністю харчування Україна в докризовий період перебувала в групі найбільш розвинених країн: у 1990 р. добовий душевий набір продуктів харчування містив 3,6 тис. ккал. Але трансформаційна криза 90-х років ХХ ст. загрозливо загострила проблему продовольчої безпеки. Різне зниження купівельної спроможності більшості населення відбилося на продовольчому споживанні трьома важливими негативними наслідками [1, с. 14]:

1. Населення було змушене більш ніж удвоє підвищити частку продовольчих витрат у сімейних бюджетах – з 31% у 1990 р. до 65% у 2000 р. [3, с. 81, 82]; [14, с. 409]

2. Відбулася значна натуралізація (демонетизація) продовольчого споживання. У 2000 р. за гроші було придбано 70% продуктів споживання, у тому числі в містах – 82%, в сільській місцевості – 47 % [3, с. 81, 82]; [14, с. 402, 409].

3. Відносне збільшення продовольчих витрат у сімейних бюджетах і зростання виробництва продовольства для власного споживання не змогли втримати докризовий рівень продовольчого споживання. Енергетична цінність середньодобового душевого раціону харчування між 1990 і 2000 рр. зменшилася на 30%, а щодо продуктів тваринного походження майже наполовину [3, с. 81, 82]; [14, с. 422].

Дослідження свідчать, що в Закарпатській області структура сукупних витрат на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби) усіх домогосподарств із дітьми (у

зерно-бобові культури ²	01.11.0	51009,0	24459,0	46028,0	984	495	999	x	157**	155	x
Хлібні продукти ³	15.81.0	6701,0	2463,6	1817,6	129	50	40	141	125	112	101
Картопля	01.11.0	16732,4	19838,1	19666,0	322	403	427	131	135	133	124
Овочі ⁴	01.12.0	6666,4	5821,3	8341,0	128	118	181	102	102	137	161
Плоди та ягоди	01.13.0	2901,7	1452,6	1618,0	56	30	35	47	29	46	90
М'ясо та м'ясні продукти	15.11.0	4357,8	1662,9	1917,0	84,0	33,8	41,6	68	33	50	83
Молоко	15.51.0	24508,3	12657,9	11610,0	472,3	257,4	252,1	373	199	212	395
Яйця, штук млн	01.24.0	16286,7	8808,6	15913,4	314	179	345	272	166	272	291
<i>В тому числі в Закарпатській області</i>											
Хлібні продукти ³	15.81.0	242,6	21,9	16,1	193	17	13	187,6	148,6	125,3	101
Картопля	01.11.0	337,5	478,0	611,0	267	379	491	118,7	162,4	146,0	124
Овочі ⁴	01.12.0	128,6	123,3	244,2	102	98	196	84,9	67,2	122,2	161
Плоди та ягоди	01.13.0	138,8	103,6	94,0	110	82	76	94,8	54,3	42,9	90
М'ясо та м'ясні продукти	15.11.0	66,7	45,0	50,2	52,9	35,6	40,4	47,1	37,5	45,7	83
Молоко	15.51.0	375,1	360,3	385,2	297,2	285,4	309,6	323,4	238,5	242,3	395
Яйця, штук млн	01.24.0	277,9	229,7	300,2	220	182	241	255	188	264	291
Дані для розрахунків ⁵ : Середньорічна чисельність наявного населення, тис. осіб											
Україна: 1990 р. – 51838,5; 2000 р. – 49429,8; 2009 р. - 45782,6											
Закарпаття: 1990 р. – 1258,1; 2000 р. – 1263,9; 2009 р. - 1241,9											
Фонд споживання зерна : Україна, тис. т: 2000 р. 7748; 2009 р. - 6860											

¹ Розраховано за джерелами: [9, с. 109-110]; [11, с. 125,160, 337-338, 424]; [6, с. 23-52]; [7, с. 59]; [8, с. 149-151, 234, 261-297]; [13, с. 96]; [10, с. 143, 283-291; 251-265]

² Включаючи кукурудзу

³ Хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; борошно, крупи, бобові

⁴ Без насінників

⁵ Кількість зернових і зернобобових культур в розрахунку на 1 особу

В Україні по 7 аналізованих продуктів харчування (табл. 2) виробництво в цілому, в тому числі й на 1 особу, в 2009 р. порівняно з 1990 р. зменшилось, окрім картоплі й овочів. Водночас проявляються такі особливості:

а) є види продуктів харчування, виробництво яких у розрахунку на одну особу в 2009 р. проти 1990 р. зменшилось, але рекомендовані норми споживання все ж дотримуються. Це, зокрема, стосується хлібних продуктів;

б) протилежна тенденція стосується овочів та яєць, виробництво яких в розрахунку на 1 особу значно збільшилось, але рекомендовані норми споживання не дотримуються;

в) по окремих продуктах харчування в аналізованому періоді як виробництво, так і споживання збільшилось (зокрема картоплі);

г) для інших видів продуктів харчування характерною тенденцією є значне зменшення виробництва загалом, у тому числі виробництва і споживання в розрахунку на 1 особу, та значний розрив з рекомендованими нормами споживання (плоди та ягоди, м'ясо та м'ясні продукти).

У Закарпатській області, аналогічна ситуація у виробництві в цілому, в тому числі у виробництві та споживанні найважливіших продуктів харчування в розрахунку на 1 особу. Однак відмітимо окремі особливості:

а) виробництво хлібних продуктів у розрахунку на одну особу в 2009 р. було майже втричі меншим, ніж в Україні, але споживання цього виду продукції значно перевершувало середньоукраїнський показник та рекомендовані норми споживання;

б) виробництво овочів у аналізованому періоді збільшилось майже вдвічі, в тому числі в розрахунку на одну особу майже у 2,0 рази, що значно перевершує норму споживання, однак фактичне споживання значно менше рекомендованих норм.

У продовольчій безпеці України та її регіонів важливе значення має достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Динаміка виробництва зернових та зміна їх запасів у державних ресурсах України за період з 2004 по 2009 рр. відображає табл. 3, показники якої свідчать, що оптимальні запаси зернових були забезпечені у середньоврожайному 2004 р. (98,3%) та у високоврожайному 2008 р. (141,7%), а в низьковрожайних (2005, 2006 та 2009 р.) взагалі були відсутні запаси стратегічно важливої продукції зернових та мізерними вони були у 2007 р.

Таблиця 3 Динаміка виробництва зернових та зміна їх запасів у державних ресурсах України*
(тис. тонн)

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Виробництво	41809	38016	34258	29295	53290	46028
Фонд споживання	7950	7750	7300	7090	7021	6860
Зміна запасів на кінець року	7817	-314	-2304	948	9952	-6079
Індикатор забезпеченості зерновими продовольчими ресурсами	98,3	x	x	13,4	141,7	x

*Розраховано за джерелами: [6, с. 145]; [10, с. 80, 151]

Зокрема у 2004 р. запаси зернових становили майже річну потребу, а в 2008 р. перевершили її більш як на 40%, що є гарантом забезпечення продовольчої безпеки у зернових в цілому. На регіональному рівні, зокрема в умовах Закарпатської області такі запаси зернових неможливо забезпечити, оскільки їх виробництво на 1 особу більш ніж у 4 рази менші від середньонаціонального індикатора. Однак потенційні можливості України достатні, щоб на рівні всіх регіонів, в тому числі й Закарпатської області, цей індикатор довести до оптимальної величини.

У статистичних щорічниках Закарпатської області відсутні дані стосовно забезпеченості зерновими продовольчими ресурсами, в тому числі їх запасів на кінець року. Відсутні також дані щодо наповнення зерносклади, морозильних та холодильних установок та ін. відповідними запасами не тільки зернових, але й інших видів продовольчої продукції (для зберігання м'яса і м'ясних продуктів, картоплі, овочів, плодів і фруктів; заморожування ягід, грибів, м'яса тваринного та рибного походження).

Важливу роль у продовольчому забезпеченні відіграє індикатор економічної доступності продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств, в тому числі в міських поселеннях та сільській місцевості, значна частка належить споживчим сукупним витратам на продовольчі товари (табл. 4), характеризуючись такою динамікою:

- у 2009 р. порівняно з 2000 р. сукупні витрати усіх домогосподарств в середньому за місяць в Україні збільшились у 5,1 рази. Аналогічна тенденція характерна як для міських поселень, так і сільської місцевості;
- найбільша частка сукупних витрат в Україні припадає на продовольчі товари (у 2000 р. вона становила 67,9%, а в 2009 р. – 55,0%). У Закарпатській області сукупні витрати домогосподарств дещо менші від середньоукраїнських, але на продовольчі товари більш вагоміші у 2000 р. (77,2%), а в 2009 р. – 57,1% від усіх сукупних витрат домогосподарств.

Рівень продовольчого задоволення населення і продовольчої безпеки залежить не лише від фізичної потреби груп населення, а й від їх платоспроможності. Як стверджується в окремих наукових виданнях, за 90-і роки ХХ ст. реальні доходи міського та сільського населення України значно знизились. Якщо в 1990 р. дохід на одного жителя становив 3773 дол. США, то в 2000 р. – 320 дол. США, тобто зменшився майже в 12 разів [5, с. 12]. Аналогічна тенденція характерна і для домогосподарств населення Закарпаття.

Одним з пріоритетних індикаторів продовольчої безпеки країни та її регіонів є диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами.

Таблиця 4 Структура сукупних витрат домогосподарств населення України та Закарпатської області¹
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	2000	2008	2009

	вих	льних	вих	льних	вих	льних	вих	льних	вих	льних	вих	льних
2000	2,8	2,3	6,0	4,4	87,9	80,2	3,8	3,1	6,3	5,2	91,8	82,7
2005	2,6	2,4	5,5	4,6	64,0	55,3	2,9	2,9	4,1	3,9	81,1	60,2
2007	2,2	2,0	4,1	3,6	39,8	29,3	3,0	2,8	5,8	4,5	68,2	52,9
2008	2,2	2,1	4,2	3,8	25,6	18,1	3,6	3,1	4,4	4,3	48,1	35,2
2009	2,2	2,1	4,1	3,7	30,4	21,4	3,1	3,0	5,1	4,3	28,7	17,2

¹ Узагальнено за джерелами: [11, с. 403; 13, с. 412]

² За матеріалами обстеження умов життя домогосподарств

³ У 2000-2006 рр. в якості критеріїв диференціації застосовувалися показники «грошові витрати» та «сукупні витрати»

⁴ У IV кварталі: 2000 р. – 270,1 грн.; 2005 р. – 423 грн.; 2007 р. – 532 грн.; 2008 р. – 626 грн.; 2009 р. – 701 грн.

В Україні (табл. 5) частка найменш забезпеченого населення перевершувала найбільш забезпечену в 2000 р. за грошовими доходами у 6 разів, а за загальними – у 4,4 раза, а в 2009 р. відповідно у 4,1 та 3,7 раза. При цьому частка населення із середньодушовими доходами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму, в 2000 р. за грошовими доходами становила 87,9 %, а за загальними – 80,2 %, а в 2009 р. відповідно 30,4 та 21,4 %.

У Закарпатській області життєвий рівень населення значно нижчий від середньонаціонального, оскільки частка населення із середньодушовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму (у грошовому і загальному виразі), в 2009 р. становила 28,7 %, а за загальними 17,2 % тоді як в Україні відповідно 30,4 та 21,4 %. Отже, за показниками аналізованого індикатора (диференціація вартості харчування за соціальними групами) рівень продовольчої безпеки підвищився.

Продовольча безпека країни та її регіонів гарантована тоді, коли нарощується виробництво продуктів харчування, поліпшується їх якість і збалансованість за поживними елементами, коли забезпеченість необхідної доступності кожної людини до продовольчих ресурсів є пріоритетною у наповненні ємності внутрішнього ринку окремих найважливіших продуктів і має тенденцію до зростання. Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці і визначається в натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення.

Динаміку виробництва, в тому числі й виробництва та споживання найважливіших продуктів харчування в розрахунку на одну особу за рік в Україні та Закарпатській області, відображають показники табл. 2 (див. вище), яка нами розроблена, в тому числі й з метою визначення показника Φ_i – середньодушове споживання i -го продукту для розрахунку ємності внутрішнього ринку окремих продовольчих продуктів як в Україні, так і регіоні.

Виходячи з розрахованого показника (Φ_i – середньодушове споживання i -го продукту), нами розроблена табл. 6, що характеризує ємність внутрішнього ринку окремих продовольчих продуктів як в Україні, так і Закарпатській області.

Таблиця 6 Ємність внутрішнього ринку за основними продовольчими продуктами в Україні та Закарпатській області¹

Види продукції	Код КВЕД (групи, підкласи)	Споживання найважливіших продуктів харчування, на одну особу за рік; кг			Ємність внутрішнього ринку продовольчих продуктів, тис.т		
		1990	2000	2009	1990	2000	2009
<i>Україна</i>							
Зернові та зернобобові культури ²	01.11.0	x	157	155	x	7760	7096
Хлібні продукти ³	15.81.0	141	125	112	7309	6179	5128
Картопля	01.11.0	131	135	133	6791	6673	6089
Овочі ⁴	01.12.0	102	102	137	5288	5042	6272
Плоди та ягоди	01.13.0	47	29	46	2436	1433	2105
М'ясо та м'ясні продукти	15.11.0	68	33	50	3525	1631	2289
Молоко	15.51.0	373	199	212	19336	9737	9705
Яйця ⁵	01.24.0	15,7	9,6	15,7	813,9	474,5	718,8
<i>В тому числі в Закарпатській області</i>							

Хлібні продукти ³	15.81.0	187,6	148,6	125,3	236	188	156
Картопля	01.11.0	118,7	162,4	146,0	149	205	181
Овочі ⁴	01.12.0	84,9	67,2	122,2	107	85	152
Плоди та ягоди	01.13.0	94,8	54,3	42,9	119	69	53
М'ясо та м'ясні продукти	15.11.0	47,1	37,5	45,7	59	47	57
Молоко	15.51.0	323,4	238,5	242,3	407	301	301
Яйця ⁵	01.24.0	14,7	10,9	15,3	18,5	13,8	19,0

¹ Розраховано за джерелами: [9, с. 109-110]; [11, с. 424]; [6, с. 61]; [7, с. 59]; [8, с. 339-34]; [10, с. 143; 283-291; 251-265]

² Включаючи кукурудзу

³ Хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; борошно, крупи, бобові

⁴ Без насінників

⁵ Для перерахунку кількості яєць у відповідні одиниці ваги (тис. т) взято середню вагу 1 яйця – 57,75 г [10, с. 144]

Порівняльний аналіз ємності внутрішнього ринку продовольчих продуктів за 20 річний період свідчить, що в Україні у 2009 р. порівняно з 1990 р. зменшилась ємність внутрінаціонального ринку по шести видах продовольчих продуктів, а саме: хлібних продуктах, картоплі, плодах та ягодах, м'яса та м'ясних продуктів, молоку, яйцях. Водночас, у Закарпатській області за аналізований період ємність внутрішнього ринку продовольчих продуктів зменшилась тільки по чотирьох їх видах, а саме: по хлібних продуктах, картоплі, плодах та ягодах, а по молоку залишилась на рівні 2000 р.

Отже, продовольча безпека України, в тому числі й Закарпатської області, за індикатором ємності внутрішнього ринку продуктів продовольства, забезпечується тільки по двох (хлібні продукти і картопля) із семи аналізованих найважливіших продуктів харчування, що засвідчує низький рівень підтримки цих галузей та підгалузей з боку держави і місцевих органів самоврядування.

Насамкінець, важливим індикатором продовольчої безпеки є продовольча незалежність за окремим продуктом, який визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку (табл. 7).

Таблиця 7 Продовольча незалежність за окремими видами продовольчих продуктів в Україні*

Види продукції	Код КВЕД (групи, підкласи)	Імпорт, тис. т		Ємність внутрішнього ринку продовольчих продуктів, тис. т		Частка продовольчого імпорту і-го продукту, %	
		2000	2009	2000	2009	2000	2009
Зернові та зернобобові культури (включаючи кукурудзу)	01.11.0	1010	136	7760	7096	13,0	1,9
Картопля	01.11.0	11	5	6673	6089	0,2	0,1
Овочі (без насінників)	01.12.0	29	232	5042	6272	0,6	3,7
Плоди та ягоди	01.13.0	179	1235	1433	2105	12,5	58,7
М'ясо та м'ясні продукти	15.11.0	38	439	1631	2289	2,3	19,2
Молоко	15.51.0	50	455	9737	9705	0,5	4,7
Яйця, млн. штук	01.24.0	2	7	474,5	718,8	0,4	1,0

*Розраховано на основі табл. 6 та за джерелом: [10, с. 149-152]

У 2000 р. продовольча незалежність нашої країни була досягнута за всіма аналізованими видами продукції, як і в 2009 р., за винятком плодів та ягід. При цьому граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень [4]. Для Закарпатської області такий показник неможливо розробити, оскільки імпорт аналізованих видів продукції дається не в тоннах, а в доларах США. Однак при продовольчій незалежності України забезпечується незалежність і її регіонів, в тому числі й Закарпатської області.

У продовольчому забезпеченні населення лише 20-25 % виробленої сільськогосподарської продукції споживають у свіжому вигляді, 50-60 % її надходить у переробну промисловість [15, с. 266; 2, с. 213], зокрема у

виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Аналогічна ситуація притаманна лісовій продукції недеревного походження (продукції побічного користування лісу) та рибальству, рибацтву. При цьому слід зауважити, що виробництво продовольчої продукції за окремо взятий рік є некоректним, оскільки окремі роки можуть бути низько-, середньо- та високоврожайними, а тому доцільно вирощування та виробництво узагальнювати за ряд років, з метою визначення середньорічного виробництва основних видів продовольчої продукції у провідних секціях КВЕД.

Наведені індикатори, на основі сформованих табличних матеріалів з врахуванням розрахункових показників продовольчої безпеки України та регіону відповідають міжнародним стандартам і рекомендаціям і базуються на концепціях та методологічних підходах їх складання Продовольчою сільськогосподарською організацією ООН (ФАО).

ВИСНОВКИ

Отже, в процесі дослідження здійснено оцінку продовольчого забезпечення регіону за такими індикаторами: 1) *енергетичною цінністю добового раціону людини (P)*, яка в регіоні вища від аналогічного показника по Україні; 2) *достатністю споживання окремого продукту (C)*, який свідчить, що у Закарпатській області виробництво зернових у розрахунку на 1 особу в 1990 та 2000 рр. становило $\frac{1}{4}$ частину від аналогічного показника по Україні, а в 2009 р. – 24,3 %. Водночас виробництво хлібобулочних виробів у розрахунку на 1 особу значно перевищує аналогічний середньоукраїнський показник. Розрахункові дані свідчать, що фактична норма споживання хлібобулочних виробів у 2009 р. у регіоні становила 36 г/особу, а також те, що більше 90 % підприємств хлібопекарної галузі функціонує в „тіні”, внаслідок чого не забезпечуються відповідні податкові надходження їх діяльності у бюджет держави та регіону; 3) *забезпеченістю зерновими продовольчими ресурсами (Z)*, яка на регіональному рівні створюється за рахунок значного ресурсного потенціалу України; 4) *економічною доступністю продукції (E)*, який свідчить, що не всі продукти доступні для населення, оскільки в 2000 р. у Закарпатській області витрати на продовольчі товари у домогосподарствах населення становили 77,2 %, а в 2009 р. – 57,1 % від усіх їхніх сукупних витрат; 5) *індикатором диференціації вартості харчування (D)*, який показує, що частка населення із середньодушовими доходами в місяць (у грошовому варіанті), нижчими за прожитковий мінімум, у 2009 р. становила в регіоні 28,7 %, а по Україні – 30,4 %; 6) *індикатором ємності внутрішнього ринку і-го продукту (Є_i)*, який свідчить, що в регіоні недостатня ємність по плодах та ягодах, м'ясу та м'ясних продуктах, яйцях; 7) *індикатором продовольчої незалежності за окремим продуктом (П_i)*, яким забезпечується продовольча безпека, за винятком плодів та ягід, м'яса та м'ясопродуктів.

Перспективні наукові розробки будуть спрямовані на дослідження екологізації провідних видів економічної діяльності у сфері забезпечення регіону продовольчою продукцією.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
2. Економіка аграрного сектору : [навч. посіб.] / В. К. Збарський, М. А. Лендел, В. І. Мацибора, А. А. Чалий; за ред. чл.-кор. УААН, професора М. А. Лендела. – К. : НУБіП України, 2009. – 410 с.
3. Народне господарство Української РСР в 1990 році. : статистичний щорічник. / Держкомстат України. – К. : Техніка, 1991. – 496 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України „Деякі питання продовольчої безпеки” від 5 грудня 2007 р. № 1379. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=380>
5. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В. П. Ситник. – К.: Інститут аграрної економіки, 2002. – 518 с.
6. Сільське господарство Закарпаття у 2005-2009 роках: статистичний збірник / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 55 с.
7. Сільське господарство Закарпаття: статистичний збірник за даними 1990-2006 років / Головне управління статистики у Закарпатській області; відп. за випуск О. В. Хайнас. – Ужгород. 2007. – 61 с.
8. Сільське господарство України 2009 рік / Державний комітет статистики України; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2010. – 375 с.
9. Статистичний збірник „Регіони України” за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – Ч. I. – К., 2010. – 367 с.
10. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2009 рік / за ред. Ю. М. Остапчука; Державний комітет статистики України. – К., – 2010. – 375 с.
11. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 566 с.
12. Статистичний щорічник Закарпаття за 2001 рік/Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. І. В. Ільга. – Ужгород, 2002. – 521 с.
13. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред.

Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с.

14. Статистичний щорічник України за 2000 / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
15. Червко Г.В. Державне регулювання економіки в АПК: [навч. посіб.] / Г. В. Червко. – К.: Знання, 2006. – 339 с.

Ерфан Віталій Йосипович, к.е.н., доцент кафедри міжнародного бізнесу та світової політики Закарпатського державного університету

Газуда Сергій Михайлович, аспірант кафедри економіки, менеджменту та маркетингу, ДВНЗ „Ужгородський національний університет”